

ՊԱՏՄԱՌԹԻՆ ՀԱՅ ԵՐԵՄԻԱԹԵՆԻ
Ի ՍԿՂԻՆԵ ՄԻՆՉՅԻ ՄԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

ԹԺ

ՍԿՂԵՐԹ ՊԱՏՄԱՌԹԵՆԻ ՀԱՅ
ԵՐԵՄԻԱԹԵՆԻ

(ՀԵՐԱՆՆԱԳԻՆՆԻ)

պէս Վ. Լանկուա իւր ժողովոյն¹ մէջ, նոյն պէս ֆելքս Նեվ իւր յիշեալ գործոյն 315 հրերսը, Նիշէի պատմութեան այս թարգմանիչն իւր շարունակութիւն կը յաւելուի Վ. Գարպեցւոյ պատմութիւնն համադրելով, այսպիսի վերնագրով՝ Continuation par Lazare Farbe. Այս շարունակութեան Յառաջընթացն մէջ կ'ընէ թարգմանիչը՝ թէ «կը փութանք տալ համառօտիւ քաղաքացիք մը Վ. Գարպեցւոյ պատմութեան», Այսպէս վերնագրին վրայ եւ Յառաջընթացն մէջ խոստանալէն ետեւ՝ որ Վ. Գարպեցւոյ գործոյն համառօտութիւնը միայն պիտի տայ, կը շնորհակալ Վ. Գարպեցւոյ պատմութիւնը որ Վահանայ մարզպանն անուանուիլով կը վերջնայ, յաւելով (յարբրդ գարեբու պատմագիրներէ) «չէ՛ր երես ալ» Վահանայ կեանքն իւր մարզպան եւ մահը, եւ կը վերջացնէ նոյն գլուխն՝ ինքերթմ գովաանական հատուած մը (Անդ, եր. 296) յաւելով Վահանայ վրայ, առանց յիշատակելու տեղ մը՝ որ ոչինչ հատուածը Գարպեցւոյ չէ:

Ֆելքս Նեվ՝ որ թէ Լանկուայի եւ թէ Գապարաճեանի յիշեալ գործերն առջեւն ունի, ինչպէս յայտն է l'Arménie chrétienne 315 երեսէն, վստահելով Գապարաճեանի (անվստահելի) հաւատարմութեան վրայ, — որ ոչ միայն գրքին սկիզբն՝ այլ եւ Յառաջընթացն մէջ բովանդակ գործը Վ. Գարպեցւոյ կու տայ —, կը վերջացնէ Նիշէի պատմութեան վրայ խօսող իւր յօդուածն, յիշեալ (Գապարաճեանի ինքնագիր) հառուածը բառ առ բառ չանկերտով յառաջ բերելով, առանց համեմատելու Վ. Գարպեցւոյ հայերէն բնագրին եւ կամ գէթ գաղղիներէն աւազակական թարգմանութեան հետ: Այսպէս ֆելքս Նեվ նոյն հատուածն (Գապարաճեանի խօսքն) իրեն Վ. Գարպեցւոյ) ամենայն վստահութեամբ յառաջ կը բերէ յաւելով՝ «dit Lazare de Pharbe qui l'avait connu personnellement»:

— Որչափ զգուշութիւն եւ բանաւոր կասկած պէտք է հեղինակներէ վկայութիւն յառաջ բերելու ժամանակ: Սակայն քանի՞ առաւել անպատկաններ կը մնան արդար քննադատութեան առջեւ այն հեղինակը՝ որ իրենց գրուածոց ընթացիկ մէջ չեն զեկուցանել թէ հոս կամ հոն թողոյցին այն ճամբան, զոր կանխաւ իմացուցած էին ընթերցողին:

Հ. Գ. Գ.

¹ Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie, par Victor Langlois, Paris, 1869, Tome II, p. 367. Ասոր մէջ կը գտնուի նաեւ Վ. Գարպեցւոյ պատմութեան գաղղիներէն ամբողջական թարգմանութիւնն ի Հ. Սամուել Վ. (Գառնիսարեան) կնիքաբեւ. (Վենետ. Միխիմ.)

Ինք հանրապէս լրագրութեան եւ լրագրութեան պատմութեան վրայ խօսելէն ետեւ՝ տակաւին ի բաժանումն նիւթոյն չլծեալորտած՝ աւելորդ չէ հայեցուած մ'արձակել նախին աշխատութիւնանց՝ որ մեր այս գործոյն ժամանակ աչաց առջեւ էին: Ինչպէս յառաջագոյն ըսինք, սակաւ ինչ օգուտ տեսնոյք ասոնցմէ, սակայն պարտք մը կայ յիշատակելու թէ վասն վայելչութեան՝ որ կը պահանջուի հետեւորդէ մ'առ նախորդն, եւ թէ վասն զի յընթացս պատմութեան աստ անդ պիտի յիշատակենք զանոնք. եւ որովհետեւ հարկ է պատմութեան ընթացքին մէջ երկրորդական խոտորմներէն ըստ կարի խորշլ, պէտք ենք հոս ընթերցողին առջեւ դնել միասին աղբիւրներն՝ որոնց թերեւս մէջը պէտք կ'ունենայ մեր ձեռնարկութիւնը քննադատելու ժամանակ. եւ թէ վերջնապէս՝ որովհետեւ կը կարծենք թէ կարելի չէ մեր լրագրութեան պատմութիւնն այնպէս լաւ սկսիլ, եթէ ոչ համառօտ պատմութեամբ մը՝ ի մէջ բերելով աղբեւոց բաւանդակութիւնն: Բայց ասով չուզուիք ըսել՝ թէ առանց բացառութեան ամէն աղբիւրներն ալ հոս պիտի բովանդակենք. վասն զի կարելի է որ ըլլան այլ եւս աղբերք՝ անծանօթք մեզ:

Նախորդ աշխատութիւններն՝ որ մեզի կրնան աղբիւր ըլլալ, երկուքի կը բաժնուին. յընդհանուր եւ ի մասնաւոր: Առաջիններն են անոնք՝ որ ընդհանրապէս հայ մատենագրութեան պատմութիւնը գրած են, եւ ի մասնաւորի յիշատակած են ընդարձակ կամ համառօտիւ նաեւ հայ լրագրութեան պատմութիւնը: Իսկ վերջիններն են անոնք՝ որ մասնաւորապէս հայ լրագրութեան վրայ միայն կը ձառեն: Եզայան է թէ ասոնք կարեւորագոյններն են:

Առաջիններէն ունինք առջեւինս՝

1. Պատմութեան Հայերէն Դպրոցն, Բ. Նոր Մատենագրութիւն, Հ. Գարեթ. Զ. Վենետիկ, 1878: Ասոր մէջ (երես 468) ազգային մատենագրութեան հմուտ հեղինակն ընդարձակ (19 թուով) կը ձառէ այս գրաւու հրատարակուած լրագրաց վրայ, ըստ բաւականի ընդարձակ եւ ճիշդ տեղեկութիւններով: Այս աշխատասիրութեան մեծապէս օգուտնայնք:

2. Հայ-իւն Մատենադարան-իւն, Հ. Գար. Զ. Վենետիկ, 1883: Այս աշխատսիրութիւնն՝ որ Այսուբենական ցուցակէ ասպարուսութեան գիւտէն մինչեւ առ մեզ եղած հայերէն հրատարակութեանց, կը բովանդակէ նաեւ ցայսօր հրատարակուած հայ լրագրաց անուանքն, աւելցնելով իմաստգրին անունն, հրատարակութեան տեղն, սկզբան եւ կատարածին տարւոյ թիւն: Սակայն կը լիցուի նաեւ շատերն անյիշատակ, թուականաց մէջ ալ շատ ճշգրտութիւն չի ցուցնել:

3. Պատմութիւն հայ Մատենադարան-իւն, Եղիշէ Վ. Դուրեան, Կ. Պոլիս, 1885: Հոս (երես 97) ժող. գարու հայ մատենագրութեան վրայ խօսելով՝ յառաջ կը բերէ Եղ. Վ. Դուրեան հայ լրագրութեան նշանաւորներն (թուով 18) իբրեւ նպաստիչ եւ տածիչ աշխարհիկ լեզուի կանոնաորման եւ զարգացման, աւանդուորչի գիտողութեան:

Իսկ վերջիններէն ունինք միայն երկու հատ. 1. Երազմ, լրագիր շաբաթական, 1850, Թիւ 28: Ասոր մէջ Հ. Փիլիպպոս Վ. Ճամճեան Աղեւնի լրագիրներու աւելցնելով հայատնիքները վերնագրով պէտքէ պէտք յօդուածներու մէջ յառաջ կը բերէ Դիւթիք Բէ-լուդեանէն (1812) մինչեւ Բոքրաթան Ս. Սահլեան (1851) ամսաթերթն հրատարակուած լրագիրներն ու օրագիրները, իւրաքանչիւր լրագրոյն վրայ երկար ճանելով:

2. Հայ-իւն Մատենադարան-իւն (Armenische Bibliothek), Արգար Թոհմանեանց եւ Արթուր Լյապո, Լյապիկ, 1886: Արգար Թոհմանեան՝ «Արթուր» իմաստգրին արդի հայ գրականութիւնն եւ իրողացուց ծանօթացնելու նպատակաւ՝ ազգային բանաստեղծութիւններ, կենսագրութիւն եւ աշխատսիրութիւն արդի նշանաւոր ազգային, ազգային առանձններ, թատերներ, եւ այլն հայերէնէ գերմաներէն թարգմանել կու տայ Արթուր Լյապոն (Arthur Leist) եւ տետր տետր կը հրատարակէ: Այս գործոյ Բ. Տետրին մէջ (եր. 145) հայ լրագրութեան ալ փորձիկ գլուխ (12 երես) մը շնորհուած է: Ասիկայ հայ լրագրութեան վրայ համառօտ տեղեկութիւն կու տայ. բայց ինչպէս գործոյն ուրիշ յօդուածներն՝ նոյնպէս Հայ լրագրութիւն յօդուածն ալ ունի իւր ուղղելի մասերն:

Ասոնք են աւասիկ մեր աղբիւրներն՝ որոնք մեր ծարաւն լիովն անդրել կարող չեղան: Հարկ եղաւ որ մենք մեզի աղբիւր մը բանանք թէ եւ մեծաւ վաստակով՝ բայց լրագրութեան: Անձամբ թերթեցնելը ազգային լրագիրներն՝ որչափ ձեռու լռելիս անցան, եւ անով շատ բան լուսաւոր ըմբռնեցինք, շատ բան նոր տեղեկացանք:

Զ.

ՌԱԺԱՆՈՒՄՆ

Ունինք վերջապէս քանի մը խօսք ալ մեր նիւթոյն բաժանման վրայ: Ո՛վ Հ'ուրբ երկայնաձիգ ուղղւոյ մը վրայ հանգստեան իջեալներ, ուր իսնչ ուղեւորն հանգիստ առնէն ետեւ՝ նոր զօրութեամբ յառաջ կը վարէ ձամբան: Ո՛վ չի բաղձար որ լայնահատ լարիւրիւթոս մը՝ ունենայ որոշ կենդաններ, որոնց վրայ միտքը բովանդակ բաւիղները կապելով՝ դիւրաւ առանց արիւղեան դերձանի իւր ձամբան որոշէ: Ընդարձակ նիւթ մը բաժանում հարկ է ունենալ:

Մեր լրագրութեան պատմութեան մէջ, ինչպէս յընթացս գործոյս պիտի տեսնէ ընթերցողը, կան ժամանակներ՝ որ իրենց անցեալէն ու կայագայէն ըստ բաւականի որոշ կը զանազանին: Հայ լրագրութեան աճումն չէ եղած միշտ նոյն սաստկութեամբ: Ի սկզբանէ մինչեւ 1840, հ'է, ինչպէս յաւարացնաց վ'ընթանայ, — դեռաբայ մանկութիւն — 1840էն ետքը գրութեան մէն տարի, եւ յաճախ՝ իւրաքանչիւր տարին քանի մը հատ նոր կը ծնանի, թէ եւ շատերը սակաւակեաց կարճօրեայ, — փոփոխաբան երիտասարդութիւն — 1860էն ետքը կրնանք ըսել, հեղեղ մը չայ լրագրաց կը սկսի հոսել եւ ոչ սակաւ կը ձնան յարապետ, — հաստատուն այրութիւն — Ծերութիւնը չենք ուզեր տեսնել:

Ուրեմն ունինք որոշ կետեր, ուր կրնանք պատմութեան ընթացքին մէջ հանգիստ առնուլ՝ նախընթաց շրջանէ ետեւ: Այս որոշ կետերն՝ ինչպէս ըսուածներէն յայտնի է, երեք են, զոր մէջ Եղեմ կ'անուանենք, եւ կը բաժանենք մեր նիւթն այսպէս.

Ա. Յիշում: Ի սկզբանէ հայ լրագրութեան մինչեւ 1840,

Բ. Յիշում: 1840էն մինչեւ 1860,

Գ. Յիշում: 1860էն մինչեւ մեր օրերը:

Ասոնց վրայ կ'ուղենք յաւելուլ 1. Գլուխ մը հայատառ տաճկաբարբառ լրագրաց վրայ, զորոնք չենք կրնար ազգային լրագիր հայուել եւ անոնց կարգին մէջ մուծանել. 2. Անգղաարաւ ձութիւն մը հայ լրագրութեան վրայ, եւ 3. Ընդհանուր տեսութիւն արդի հայ լրագրաց, որով կը փակենք մեր նիւթը: Բանալը ուրեմն հիմայ՝ (Հարաւանիւն):

Հ. Գ. Գ.